

12. Розовский Б. Г. Методы выявления интеллектуального подлога документов следственным исследованием / Б. Г. Розовский // Криминалистика и судебная экспертиза : сб. науч. и науч.-метод. работ. — К., 1964. — Вып. 1. — С. 28—35.
13. Филиппов А. Г. Первоначальные следственные действия при расследовании хищений государственного или общественного имущества, совершённых путем присвоения, растраты или путем злоупотребления служебным положением : [учеб. пособ.] / Филиппов А. Г. ; под ред. проф. Г. Г. Зуйкова. — М. : ВШ МВД СССР, 1972. — 67 с.
14. Каминский М. К. Расследование хищений государственного и общественного имущества, совершённых путем присвоения, растраты, злоупотребления служебным положением : [лекция] / Каминский М. К. — Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1978. — 37 с.
15. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. — К. : ІнЮре, 2003. — 720 с.
16. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Матусовский Г. А. — Х. : Консум, 1999. — 480 с.
17. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : [наук.-практ. посіб.] / за ред. Н. І. Клименко. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 216 с.
18. Протидія економічній злочинності : моногр. / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. — Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. — 568 с.
19. Радянський кримінальний процес : [підруч.] / за заг. ред. А. Л. Ривліна. — К. : Вища школа, 1971. — 346 с.

УДК 343.9 (430) (048.3)

Бова А. А., начальник НДВ НДЛ лабораторії кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України к.с.н., с.н.с.;
Касараба Ю. Я., с.н.с НДЛ кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України к.ю.н., с.н.с.

Розвиток німецької кримінології у ХІХ—першій половині ХХ століття

Стаття присвячена аналізу основних етапів розвитку кримінологічної науки у німецькій державі у ХІХ — першій половині ХХ століття. Здійснено короткий історичний огляд інституалізації та розвитку кримінології у кайзерівській Німеччині, Веймарівській республіці та Третьюму рейху, наведено основні здобутки відомих вчених. Окреслено підходи до пояснення злочинності у німецькій кримінології.

Ключові слова: історія кримінології, наукові школи, кримінологічні дослідження, Німеччина.

Статья посвящена анализу основных этапов развития криминалогической науки в германской державе в ХІХ — первой половине ХХ века. Осуществлен краткий исторический обзор институализации и развития криминалогии в кайзеровской Германии, Веймарской республике и Третьем рейхе, приведены основные достижения известных учёных. Рассмотрены подходы к пояснению преступности в германской криминалогии.

Ключевые слова: история криминалогии, научные школы, криминалогические исследования, Германия.

The article is dedicated to analysis of the main milestones of development of criminological science in the German state in ХІХ — the first half of the ХХ century. It is carried out the short historical review of an institutionalization and development of criminology in Kaiser Germany, the Weimar republic and the Third Reich, the main achievements of famous scientists are given. The approaches to the explanation of crime in the German criminology are emphasized.

Key word: history of criminology, scientific schools, criminological researching, Germany.

Актуальність теми. Актуальним для вітчизняної науки є вивчення досвіду зарубіжної криминології. Зокрема надбання німецької криминологічної думки висвітлювалися у підручниках [1–3] та довідниках [4], а також низці наукових публікацій [5–7]. Німецькими вченими створено електронну енциклопедію Krimpedia для поширення інформації про німецьких криминологів та їх праці. Останнім часом на Заході видані ґрунтовні роботи щодо розвитку німецької криминології, у тому числі періоду «темних часів».

Метою статті є реферативний огляд основних джерел німецької криминології, що надалі може виявитись корисним як при викладення курсів, так і проведенні емпіричних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Розвиток криминологічного знання у Німеччині відбувався в межах юридичних, антропологічних, психологічних, соціологічних та біологічних підходів по поясненню злочинності. Курси із судової психології читалися у німецьких університетах у ХІХ столітті, проте лекції криминологічного спрямування викладалися за особистою ініціативою викладачів кримінального права. За часів кайзерівської держави (1871–1918) імперська кримінальна статистика удосконалювалася шляхом розгалуження злочинів на певні групи. У 1882–1886 роках виходить п'ять томів німецької кримінальної статистики, що стає важливим джерелом емпіричної інформації про тогочасну злочинність. У Баварії публікація даних щодо кримінальних правопорушень розпочата з ХІХ століття. У 1867 році виходить книга німецького статистика Георга фон Майра «Статистика кримінальної поліції королівства Баварії та низки інших країн», де систематизуються статистичні дані щодо трьох груп злочинів: злочини проти держави, насильницькі та корисливі злочини проти приватної особи та незначні порушення закону. Майр користувався більшою мірою судовою статистикою, ніж статистичними даними кримінальної поліції, та додатково враховував розмір населення, вік та стать, регіональний розподіл злочинності (на 100 тис. жителів) і динаміку злочинності. В результаті вивчення тенденцій цін на жито у Баварії протягом 1835–1861 років він виявив, що спади і підйоми у продовольчому забезпеченні населення впливають на зростання або зниження майнової злочинності [2, с. 76]. У вересні 1898 році видано професійний журнал «Архів криминології» (перший випуск підготовлений австрійським юристом, родом з Чернівців, Гансом Гроссом, та мав назву «Архіви кримінальної антропології та криміналістики», в якому друкуються статті з судової фізики, хімії та судової медицини. У 1904 році виходить «Щомісячний журнал Кримінальної психології та реформи кримінального правосуддя» (з 1937 року – «Щомісячний журнал кримінальної біології та реформи кримінального правосуддя: орган Кримінально-біологічної асоціації»).

Німецький філософ, економіст та соціолог Карл Маркс пояснював злочинність насамперед наслідками соціально-економічної нерівності, яке притаманне капіталістичному устрою, безробіття, бідності та зубожіння. Стаття «Населення, злочинність і пауперизм» 1859 року містить аналіз рядів динаміки, що відбивають зміну чисельності населення, засуджених та бідності. У своєму творі «Капітал. Критика політичної економії» (перший том опубліковано у 1867 році) він висвітлює також джерела (так званого) первісного нагромадження капіталу у Європі, відтворення «добровільних правопорушників» державою, надмірні репресивні дії щодо пауперів та бродяг. Правопорушення та нелегальна діяльність виступає формою бунту проти панівних державних інститутів. Вводить в обіг термін «люмпен-пролетаріат» для позначення маргінальних прошарків, робітничого класу, що не має класової свідомості. До нього

відносились жебраки, повії, гангстери, рекетири, шахраї, дрібні злочинці, бродяги, хронічні безробітні, усі деградуєчі та декласовані елементи. Марксизм як соціально-філософська течія вплинула на формування нової кримінології у 1970-х роках у Європі та США, а також розвиток марксистського підходу у Федеративній Республіці Німеччині та соціалістичної кримінології у Німецькій Демократичній Республіці.

Перші дослідні інститути з кримінального права включали у свої плани і кримінологічні розвідки. Серед відомих вчених Німецької держави слід назвати представника соціологічної школи кримінального права професора Берлінського університету австрійського юриста Франца фон Ліста, який написав «Підручник німецького кримінального права» (1881 рік) та був співзасновником «Міжнародної кримінальної асоціації» (1888 рік). Визначав кримінологію як науку, що займається вивченням злочинності та злочинця. У самій кримінології потрібно розрізняти кримінальну біологію (або антропологію) та кримінальну соціологію. Перша має займатися злочинцем як явищем у житті окремої особи, досліджуючи його схильності до злочину у індивідуальному прояві, кримінальну психологію. Завданням кримінальної соціології є вивчення злочину як явища суспільного життя, дослідження його соціальних проявів та визначення його соціальних причин. У своїй праці «Злочин як соціально-патологічне явище» він проаналізував основні погляди вчених на причини злочинності, критично поставився до атавістичної теорії про антропологічні ознаки злочинців Ломброзо. Ліст приділяє увагу багатьом методологічним питанням кримінології – типології злочинців, способам соціологічного вивчення злочинів та покарань, наголошенні на необхідності врахуванні у статистичних спостереженнях аспектів кримінальної соціології та кримінальної біології тобто вивчення соціальних та індивідуальних факторів злочинів, просвітницькій політиці у покаранні злочинця, моральних цілях зміни його поведінки останнього.

На початку 1930-х років продовжує розвиток напряму кримінальної соціології та соціології боротьби зі злочинністю, залучаючи до цього широкий спектр емпіричних даних, учень Ліста австрієць Франц Екснер (який викладав у Чернівцях), а з 1933 року прийняв призначення як професор кримінального права та кримінології університету Людвіга Максиміліана у Мюнхені (підтримував контакти з соціологами США). Вивчав злочин як на макрорівні як соціальне явище («злочин у житті суспільства»), а з 1939 року «в житті національного суспільства»), а також на мікрорівні як характеристику особистості злочинця та його діянь. Під його керівництвом було проведено велику кількість наукових досліджень, пов'язаних з вивченням особи злочинця з різноманітних аспектів. Деякі з них стосувалися убивць, злодіїв, лжесвідків, грабіжників та злочинців, що вчинили статеві злочини. Методика ґрунтувалася на вивченні порівняно не великої (зазвичай, від 100 до 200) кількості справ та давала змогу з'ясувати особисті параметри правопорушника, такі як стать, вік, сімейний стан, професія та віросповідання, основні види правопорушників (випадкові, звичайні та професійні) та обставини, за яких протиправні діяння були вчинені [8, с. 568-570]. Цінність цих досліджень полягає у можливості порівняти параметри, які переважають у кожній категорії правопорушників, і таким чином, дійти висновку, що певні параметри є або специфічні для деяких з них, або характеризують злочинні діяння в цілому.

У 1939 році виходить головна праця Екснера – підручник «Кримінальна біологія», в якому кримінологія постає як цілісна наука з теоретичними та прикладними аспектами, емпіричними дослідженнями, зокрема і латентної злочинності, арсеналом дослідницьких методів (індивідуальна експертиза, скрінінг і масові дослідження, статистичний аналіз).

Злочинність на рівні суспільства пояснювалася особливостями характеру народу, а також природного, економічного, культурного та політичного середовища. Значна увага німецьких кримінологів присвячена наслідкам Першої світової війни, листопадової революції 1918 року і націонал-соціалістичної революції 1933 року та відповідній зміні економічної ситуації, в якому відбуваються кримінальні делікти. Так, гіперінфляція протягом 1924–1926 років, яка є виразом економічного занепаду держави, здійснює вплив, насамперед, на зростання крадіжок, приховування викраденого та інші види злочинів. Грунтуючись на даних німецького економіста Артура Шпітхофа з 1883 по 1936 роки, встановлено, що зростання крадіжок у Німеччині відбувалося під час економічних криз. Розповсюдження крадіжок впродовж 1926–1938 років у цій країні повторювало також профіль коливання кількості безробітних [9, с. 79–83].

Спроба класифікувати злочини з точки зору їх елементів була зроблена Вільгельмом Зауером, який є автором монографії «Кримінальна соціологія» (1933). Кримінологія, на думку Зауера, спроба визначити суттєві особливості кожного виду правопорушення та використати їх у встановленні типів злочину, які можуть слугувати як наукова підґрунтя для кримінологічних досліджень. Дві основних категорії, на які Зауер поділяє кримінальні діяння — це правопорушення, вчинені з використанням насильства та корисливі правопорушення. Діяння, які відносяться до першої категорії є деструктивними по своїй природі. Їх основною характеристикою є те, що правопорушник завдає шкоду. Вчинки, які належать до другої категорії є конструктивними в тому значенні, що правопорушник діє з метою досягнення переваг для самого себе [8, с. 559].

Перші антропологічні кримінологи були послідовниками поглядів Ломброзо та прийняли його теорію, що злочинців відрізняють фізичні відхилення або атавістичного або дегенеративного походження. Головним послідовником Ломброзо у Німеччині був Ханс Курелла, який опублікував працю «Природне походження злочинця» у 1893 році. Курелла, хоча і був відданим учнем Ломброзо, однак відступив від теорії свого вчителя, що особливості злочинця витікають з його дегенерації. Замість цього, він припускав, що фізичні ознаки, які відрізняють злочинця, походять з безлічі джерел. Серед них він називав внутрішньоутробні хвороби, мозковий та дитячий параліч, та інші умови різних видів перешкоджають нормальному розвитку людини. В той же час, поширення теорій Ломброзо у Німеччині призвели до спроб заперечити його твердження. Адольф Баєр, зокрема, головний лікар у берлінської в'язниці, провів вимірювання мешканців цього закладу та дійшов висновків, які не підтверджують теорію Ломброзо. Результати викладені у монографії «Злочинець з антропологічної точки зору» (1893). На його думку, злочинність — це не фізичне, а соціальне явище. Він вважає, що неважливо які фактори призвели до злочинної поведінки, зрештою, вони з'являються під впливом оточуючого середовища [8, с. 561].

На психологічні теорії злочинності значною мірою вплинули ідеї Зігмунда Фрейда про «аморальну» або психопатичну особистість, її неусвідомлені мотивації. Директор Психіатричної та неврологічної клініки Кьольна, професор кримінальної психіатрії Кьольнського університету Густав Ашафенбург виклав свої погляди на причини злочинності у праці 1903 року «Злочинність та боротьба з ним. Кримінальна психологія для лікарів, юристів та соціологів», виокремлюючи індивідуально-спадкові та соціально-екологічні фактори та відкидаючи тезу Ломброзо про «народжених злочинців». Досліджував злочинність в контексті етнічної приналежності. Ашафенбург взяв на себе ініціативу в отриманні академічної поваги до молодого галузі кримінології в Німеччині, заснувавши у

1904 році журнал «Щомісячний журнал кримінальної психології та реформи кримінального правосуддя» та заснував у 1929 році Науково-кримінологічний інститут при Кьольнському університеті. У першій третині ХХ століття у роботах німецьких вчених Карла Бірнбаума «Судова психопатологія. Систематичний виклад» 1921 року, Курта Шнайдера «Психопатологічна особистість» 1923 року, Франца Габрієля Олександера та Хьюго Штауба «Злочинець та його судді» 1929 року досліджувалася психологія злочинця. Активно розвивається дисципліна «Кримінальна біологія» (використовувався як синонім кримінальної антропології, в сучасній англійській літературі вживається термін «біокримінологія»), що займалася вивченням особистості в її психофізичному та соціальному прояві, психологією злочинця, судді, показів свідків, спадкових характеристик злочинця.

У 1924 році Баварська кримінальна служба збирає інформацію про фізичні характеристики ув'язнених, у 1927 році професор Адольф Ленц публікує «Основи кримінальної біології» та засновує «Кримінально-біологічну асоціацію». Подальші розробки у цій сфері здійснювалися Францем Екснером, Вільгельмом Зауером, Ернстом Сілігом, Фрідріхом Штумпфлем, Генріхом Кранцем, Робертом Ріттером.

За часів Веймарської республіки (1919–1933) кримінологія не була монолітною та включала фахівців різних дисциплін – кримінального права, соціології, психології, антропології, генетики. Загалом вона носила менш расистський характер, ніж кримінологія гітлерівського Третього рейху (1933–1945) [10, с. 176–198]. Німецька кримінальна біологія стає відомою завдяки зростаючому домінуванню психіатрів та лікарів, які вважали, що першопричини злочину полягають більше у «дефектних людях» («психопатах», «невдахах», «дармоїдів», «злочинцях»), ніж у «дефектних середовищах». Здійснюючи у 1920-х роках дослідження, німецький психіатр Йохан Ланге (м. Мюнхен) публікує у 1929 році монографію «Злочин як доля: дослідження злочинців близнюків», в якій наводяться дані про те, що близнюки з однаковим генотипом проявляють набагато більше схожості в поведінці, ніж близнюки, що мають різний генотип [11, с. 86–88]. Отже, гени, на думку Ланге, виявляються вирішальним фактором злочинної поведінки. Найбільш яскраво це виявляється у випадках тяжких та повторних злочинів. Член Науково-дослідного інституту німецької психіатрії Інституту кайзера Вільгельма у Мюнхені австрієць Фрідріх Штумпфль (пізніше – директор Інституту генетики та евгеніки) у 1930-х роках на підставі родословних злочинців вивчав генетичну схильність до вчинення злочинів. Був прихильником теорії «психопатичної особистості», причинно-наслідкових зв'язків вчинення нею злочинів. Критика пояснення девіантної поведінки генами полягає у невеликих вибірках досліджень та не врахуванні фактору залучення до злочинної поведінки внаслідок соціальної взаємодії. У 1939 році доктор Міхаель Стрінгаріс видає монографію «Гашишна залежність», в якій містився окремий розділ щодо соціологічних та кримінологічних наслідків наркоманії та боротьби з нею.

За часів нацистського режиму у кримінології панували ідеї евгеніки та кримінальної біології, відбулася радикалізація взаємозв'язку злочинності з образом життя представників окремих етнічних спільнот. Деякі відомі вчені були вимушені емігрувати до інших країн, інші вступили до Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Нацистська-соціалістична ідеологія спиралася на концепцію «расової чистоти». Нацисти використовували біологічні теорії злочинності для виправдання геноциду мільйонів людей, обґрунтування винесення більш суворих вироків «неповноцінним особам», виявлення «спадкових злочинців», запровадження законів щодо примусової стерилізації та кастрації, ведення масової пропаганди, зокрема проти євреїв.

«Арійська кримінологія» ґрунтувалася на двох постулатах — біологічному детермінізмі кримінальної поведінки (оточуюче середовище у такому разі здійснює незначний вплив на схильність до злочину) та генетичній передачі біологічних особливостей наступним поколінням. На підставі расової схильності до правопорушень юдаїзм (єврейство) вважалось кримінальним явищем, а жадібність визнавалася «основним принципом єврейської природи». Едмунд Мецгер вбачав необхідність суттєвого обмеження у правах неповноцінних сімей, члени яких тяжіють до членів таких самих поганих сімей, що призводить не лише до передачі неповноцінності з покоління у покоління, а й часто-густо і до зростання злочинності, знешкодження «злочинних племен» для захисту «національного суспільства». Поняття «ворогів суспільства» та «злочинних племен» використовує і доктор медицини Роберт Ріттер, який протягом 1936—1945 років працював у відділі расової гігієни науково-дослідного центру Імперського міністерства охорони здоров'я та очолював у 1941—1944 роках «Кримінально-біологічний інститут таємної державної поліції безпеки». Завдяки виділенню фінансування Асоціацією наукових досліджень та доступу до відомостей поліції Ріттер з колегами проводив у ромських таборих численні інтерв'ю з представниками цього етносу тогочасної Німеччини, а згодом — у концтаборах, та вивчав родоводи, аби відрізнити «чистих циган» від «змішаної крові». На його думку, цигани є продуктом змішування рас, при цьому переважно вони схрещуються зі злодіями, кримінальними злочинцями, що призводить до створення цигансько-злодійського люмпен-пролетаріату. Оскільки цигани визнавалися ним примітивними, і відсталими у розумовому розвитку, нездатними до соціальної адаптації, їх слід було відправляти до трудових таборів. Протягом 1933—1944 років юрист та історик Йоганн фон Леерс публікує різні роботи антисемітського спрямування, у том числі «Раси, народи та народності» (1939 рік) і «Злочинний характер євреїв» (1944 рік).

У 1949 році утворюється Федеративна Республіка Німеччина та Німецька Демократична республіка. У кінці 1940-х років німецька кримінологія повертається до своїх джерел, пояснюючи злочинність як диспозицію особистості та вплив середовища. У цей час здійснюються приватні дослідження (обробка раніше зібраних даних) та втретє перевидається праця Екснера під новою назвою «Кримінологія».

Висновки. У Німеччині збір статистичного матеріалу та аналіз тенденцій злочинності на цій основі розпочато у другій половині XIX століття. У першій половині XX століття німецька кримінологія являла собою розвинену дисципліну у континентальній Європі з теоретичними узагальненнями та емпіричними дослідженнями. При цьому у сфері кримінології працювали фахівці різних дисциплін (кримінальної антропології, юриспруденції, психології). Знайомство широкого загалу з німецькомовною наукою обумовлено еміграцією німецьких вчених до Великобританії та США. Значна увага німецьких кримінологів при поясненні злочинності приділялася політичним та соціально-економічним процесам. У різних країнах під впливом розвитку генетики, нейрофізіології та апаратури для функціональної діагностики з'являються роботи щодо біологічних основ злочинності. Проте на основі таких результатів (які іноді не схвалюються) не сформувалася теорія злочинності. Одним із засобів контролю агресивної поведінки є психотерапія та фармакологія, що також обумовлює вивчення психології людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кайзер Г. Кримінологія : введениє в основи / [отв. ред. д-р юрид. наук К. Ф. Скворцов ; пер. с нем. В. Д. Балакина]. - М.: Юридическая литература, 1979. 319 с.

2. Шнайдер Г.Й. Криминология / Пер. с нем. Ю. А. Неподаева; Под ред. и с предисл. канд. юрид. наук Л. О. Иванова. — М.: Изд. группа «Прогресс»; Универс, 1994. — 502 с.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. — М.: Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. - 374 стр.
4. *Kriminologie Lexicon*. Криминология: словарь-справочник.-4-е полностью переработанное издание справочника Эгона Рёссмана по криминологии для практикующих криминалистов Параллельн. заглавия — М.: НОРМА, 1998 —392 с.
5. Гернет М.Н. Социальные факторы преступности. — Москва: Университетская типография, Страстной бульвар. 1905. — 203 с.
6. Мошак Г. Розвиток української і німецької криминологічної думки / Г. Мошак // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. — Харків, 2012. — № 1. — С. 224–232.
7. Нежурбіда С.І. Еволюція аналізу теорій причин злочинності у першій половині ХХ століття // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. - № 68. — С. 543-549.
8. Landecker W.S. *Criminology in Germany* // *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. — Volume 31. Issue 5. — Winter. — P. 551–575.
9. Exner F. *Kriminologie*. — Berlin, Göttingen and Heidelberg : Springer-Verlag, 1949. — 330 s.
10. Rafter N. *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*. — NY : New York University Press, 2008. — 352 p.
11. Фогель Ф., Мотульски А. Генетика человека: В 3-х томах. Т. 3: Пер с англ. — М.: Мир, 1990. — 366 с.

УДК 343.9.6 (477)

Іщук О. С., докторант Національної академії
прокуратури України, к.ю.н.

Принципи криминологічної діяльності органів прокуратури

Проаналізовані принципи дотримання законності; погодженості дій усіх учасників процесу протидії злочинності та запобігання злочинам; самостійності кожного правоохоронного органу в межах наданих йому повноважень при виконанні погоджених рішень, рекомендацій і проведенні криминологічних заходів; відповідальності керівників кожного правоохоронного органу за виконання погоджених рішень.

Ключові слова: принципи криминологічної діяльності, органи прокуратури, законність, класифікація, єдиноначальність, централізація та єдність прокурорського нагляду, незалежність.

Проанализированы принципы соблюдения законности; согласованности действий всех участников процесса противодействия преступности и предотвращения преступлений; самостоятельности каждого правоохранительного органа в пределах предоставленных ему полномочий при выполнении согласованных решений, рекомендаций и проведении криминологических мероприятий; ответственности руководителей каждого правоохранительного органа за выполнение согласованных решений.

Ключевые слова: принципы криминологической деятельности, органы прокуратуры, законность, классификация, единоначалие, централизация и единство прокурорского надзора, независимость.

Analyzed the principles of the rule of law; coherence among all stakeholders of combating crime and crime prevention; independence of every law enforcement agency within the powers granted to him in the performance of agreed decisions, recommendations and conducting criminological measures; the responsibilities of directors of each law enforcement agency for the implementation of agreed decisions.

Key words: principles of criminological, prosecutors, law, classification, unity of command, centralization and unity of Public Prosecutions, independence.